

Bijbel en prediking in de cultuur van het Westen

Henk Hillenaar

Voor wie het fraai verzorgde boek Van God gesproken met mooie preken ter hand neemt – de 'mooiste preken sinds de Bergrede', zoals de ondertitel belooft –, is het wellicht interessant te bedenken dat er in ons christelijke Westen een lange tijd geweest is waarin kerk, liturgie en verkondiging nagenoeg het gehele culturele bestaan bepaalden van iedere mens, ontwikkeld of minder ontwikkeld. Het waren eeuwen waarin de preek, de verkondiging en verklaring van Gods woord in de bijbel, de plaats had die vanaf de zestiende eeuw langzaam zou worden overgenomen door het steeds meer profane woord van toneel en boek. Diezelfde preek bevatte overigens van oudsher nogal wat theatrale elementen, en we weten dat ons westerse toneel veelal ontstaan is uit bijbelverkondiging die uitmondde in spel, in theater. In de preken van Augustinus of Johannes Chrysostomus lezen we – ook weer in dit boek – dat gelovigen destijds bij het beluisteren van een geliefd predikant graag applaudisseerden of andere bijvalsbetuigingen toonden, zoals dat in onze tijd vaak in baptistenkerken gebeurt. Rond 1700 nog had het populaire theater van Molière in Parijs geen groter concurrent dan de jezuïetenpater Bourdaloue, destijds Frankrijks bekendste predikant, wiens optreden telkens opnieuw een evenement was waarvoor mensen bereid waren urenlang in koude maar overvolle kerken te wachten, desnoods met een po onder hun lange rokken – kerken hadden toen nog geen toiletten – die naar hem 'bourdalou' genoemd werd. Naarmate de secularisatie verder terrein won, heeft het woord van God een verbond moeten sluiten met het woord van de mens, met het boek, de wetenschap, de kunst. Dat is een geschiedenis die eigenlijk nog altijd gaande is en waarschijnlijk nooit helemaal afgesloten zal zijn.

Het belangrijkste resultaat van dit alles is echter geweest dat er weinig andere cultuurvormen bestaan die de binnenkant van de westerse mens zozeer gevormd hebben als de preek. Wat wij nu ons 'ik' of ons 'zelf' noemen, moet in belangrijke mate zijn wortels hebben in de eindeloos vele preken en leringen die ooit over de hoofden van onze voorvaders zijn uitgezaaid of uitgewaaid. De sporen ervan hebben zich destijds genesteld in de hersenen en waarschijnlijk de genen van die voorouders en zijn een medebepalende factor gebleven voor de werking van onze sindsdien gesecculariseerde hersenen. 'Het woord van de Schrift brengt God binnen in ons gevoel,' zei Bernardus. Of we ons dat bewust zijn of niet, christendom en bijbel vormen een belangrijk bestanddeel van de oergrond van ons huidige denken en, daaronder, van ons levensgevoel, ons zelfgevoel. De geschiedenis, zo die al mogelijk is, van de ontelbare preken die er die eeuwen door gehouden zijn, zou van die ontwikkeling moeten getuigen.

Retorica

Het is niet verwonderlijk dat, parallel aan dit zeer langdurige proces van zielzorg en zelfvorming, ook de retorica, de wetenschap die predikanten moest opleiden, een dergelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt. De kunst der welsprekendheid, waarin bijbel en prediking steeds een vanzelfsprekende hoofdrol hadden, zou tot lang na de Middeleeuwen de grondslag vormen van alle verdere vorming in filosofie, rechtswetenschap en, vooral, theologie. De retorica zou ook de eerste wetenschap worden die tijdens de Renaissance, na de uitvinding van de boekdrukkunst, en vooral na de herontdekking van de klassieke schrijvers, de weg van de secularisatie op is gegaan. Voortaan zou het woord van God binnen de retorica de eerste plaats moeten delen met Plato, Euripides, Cicero en, weer later, met de grote auteurs in de westerse talen. De taalkunst die de retorica onderwees en die een vaste verbintenis leek te hebben met het woord van de bijbel, bleek even goed of nog

beter bruikbaar wanneer het om niet-bijbelse, en niet-christelijke teksten ging. Zo kon uit die oude vooral kerkelijke wetenschap de kennis groeien die wij nu als literatuur- of tekstwetenschap aanduiden. Ook hier geldt dat zonder die voornamelijk christelijk gekleurde voorgangster in een ver verleden ons begrip van taal en tekst er nu anders uit gezien zouden hebben.

Wie zich deze ontwikkelingen bewust is, zal tevens beseffen dat wij oude preken, hoe helder en begrijpelijk ze vaak ook overkomen, niet lezen en volgen zoals de oorspronkelijke toehoorders dat deden. Daarvoor zijn niet alleen wij, maar ook de inhoud van de grote woorden die er de kern van vormen, te veel veranderd. Wat betekende 'zonde' in de vierde eeuw, wat 'bovennatuur' in de twaalfde of 'schuld' in de zeventiende eeuw? Waarnaar verwezen woorden als 'verlangen' of 'God' in 1900? Als we geneigd zijn te denken die teksten wel te begrijpen, komt dat doordat het spel van tegenstellingen, associaties en beelden vaak hetzelfde is gebleven, en we ons daardoor niet de verschuivingen, veranderingen, omkeringen in betekenis zelfs bewust zijn die onder dat taalspel in onze gevoelswereld én in de inhoud van de woorden hebben plaatsgevonden.

Het blijft echter een fascinerend idee dat wat wij tegenwoordig graag onze westerse identiteit noemen, nogal wat te maken heeft met de verkondiging van het geloof door de eeuwen heen, met preken dus. Alleen daarom al is het een goede zaak om aan een boek als dit, met De mooiste preken sinds de Bergrede, veel aandacht te schenken. Het is een verzameling die dus vooral 'mooi' wil zijn en geen wetenschappelijke pretenties heeft. 'Mooi' wil in dit geval vooral zeggen dat deze preken ooit mensen geboeid en innerlijk geraakt hebben, en dat ze dit op de een of andere wijze ook nu nog kunnen doen, door hun inhoud en door hun stijl, de retorische vorm waarin die inhoud gegoten is en waardoor ze terecht tot de canon van deze vorm van woordkunst zijn gaan behoren.

Noord-Europeanen

Het boek bevat preken van een keur aan veelal bekende namen, van grote kerkvaders als Origenes en Augustinus tot de hervormers Luther en Calvijn, en van Schleiermacher tot Miskotte en Rahner.¹ De eigen tijd, de twintigste eeuw, wordt terecht bevoorrecht. De keuze van juist deze preken moet de nodige hoofdbreken gekost hebben, en de samensteller is zich bewust van de bezwaren die tegen zijn voorkeur zouden kunnen worden ingebracht. Er is de blijkbaar onvermijdelijke leegte van de duistere eeuwen tussen Augustinus (gestorven in 430) en Bernardus (gestorven in 1130), maar ook de zeventiende en achttiende eeuw, zo beslissend voor het ontstaan van ons huidige denken, worden stiefmoederlijk behandeld, wat velen zullen betreuren. Ook heeft er, zoals te verwachten viel, maar één vrouw een plaats gevonden in dit gezelschap van veelal Noord-Europeanen, waarin nagenoeg geen plaats is voor predikers uit Spanje, Italië en Frankrijk. Kennen wij geen grote predikanten in die landen? Waarom, bijvoorbeeld, maar één enkele Fransman, Bossuet, en geen Lacordaire, geen Charles de Foucault en geen van de befaamde vastenpredikanten die nog niet zo lang geleden extra glans gaven aan de Parijse Notre Dame? Behalve het feit dat een preek altijd een 'homilie', een commentaar op een bijbelpassage, moet zijn, is het enige andere criterium waarmee de samensteller van de bundel zijn keuzes verantwoordt de lengte van de tekst die niet buitensporig mag zijn. Maar het is duidelijk dat hij, afgezien wellicht van de preken van de kerkvaders, teksten die te leerstellig of institutioneel overkomen, niet 'mooi' genoeg vindt. Dat geldt ook voor moralistische preken, en zeker voor

¹ Er zijn preken van Origenes, Chrysostomus, Augustinus, Bernardus, Eckhart, Luther, Calvijn, Donne, Bossuet, Schleiermacher, Newman, Haddon Spurgeon, Kuyper, Blumhardt, Schweitzer, Munk, Bonhoeffer, Tillich, Barth, Bultmann, Niebuhr, Miskotte, Rahner, Gollwitzer, Luther King, Naastepad, Sölle, Hartvelt, Oosterhuis, N. ter Linden.

preken die andere geloofsovertuigingen aanvallen of mensen tot het eigen geloof trachten te bekeren. Wat overblijft, zijn preken voor een oecumenisch oor die een persoonlijke geloofsbeleving op die behoorder overbrengen, en deze diep kunnen raken. Niet voor niets opent en besluit de samensteller zijn inleiding met de aloude 'heilwens'. Een preek is alleen dan 'mooi' wanneer deze op de een of andere wijze 'heil' brengt, een mooi oud woord dat ergens tussen geloofstaal en taal van het dagelijks leven in zweeft.

Het grote idealenboek van het Westen

De bijbel, voedingsbodem van alle hier gekozen preken, heeft bij het zoeken naar dat 'heil' al die eeuwen gefungeerd als het grote idealenboek van het Westen. Iedere predikant geeft zijn eigen invulling of inkleuring aan dat te hoge, niet in woorden te vangen ideaal van heil dat in de evangeliën veelal als 'rijk Gods' wordt aangeduid. De een spreekt het liefst over geluk in een 'hiernamaals', de ander over 'verlossing' van zonden of lijden, weer een ander spoort aan tot 'heiligheid', tot leven volgens 'Gods Wil', of tot een bestaan gedragen door 'Gods Geest'. Natuurlijk is dit vooral een kwestie van accenten, vaak vullen deze duidingen van het geloofsideaal elkaar aan. Het rijk Gods als liefde tot de naaste, als visioen van gerechtigheid in deze wereld is nooit geheel afwezig, en wordt bij menig predikant van de laatste eeuw het hoofdthema. Twee heilsbelevingen die in dit boek nagenoeg ontbreken, zijn die van de grote Zuid-Europese mystieken voor wie het genieten van 'God zelf' het heil betekent, en een meer hedendaags geloofsideaal dat ook andere godsdiensten, van islam tot boeddhisme, serieus neemt en daarmee zichzelf en eigen heilsverwachting relativeert. Dat moet toekomstmuziek zijn. Idealen nu, en zeker geloofsidealen, doen er lang, soms eeuwenlang over om in mensen post te vatten, en daarna duurt het ook weer heel lang voor ze geheel of gedeeltelijk plaats maken voor andere ideeën en idealen. Veel geloofsopvattingen van vandaag zouden vreemd en wellicht zelfs kwetsend zijn geweest voor vorige geslachten, terwijl ze er toch vooral de voortzetting of een afspiegeling van vormen. Iets van Origenes of Augustinus, van Luther, Newman of Barth blijft in menige preek vandaag doorklinken. De continuïteit met hun woorden weegt vaak zwaarder dan de breuken en de vervreemding die wij bij het lezen van deze teksten ook ervaren. Bijna geen van hun idealen is geheel uit onze religieuze cultuur of het persoonlijk beleven van veel christenen verdwenen. Maar juist hier is de invloed van het seculariseringsproces het meest voelbaar, en zien we de vaak puur 'geestelijk' doelstelling van weleer vervangen worden door het streven naar verandering in de dagelijkse, sociale werkelijkheid van de gelovige. De God die vooral als transcendent en als werkelijkheid tegenover de mens ervaren werd, maakt in deze bundel plaats voor een God die als immanent, als aanwezig in mens en samenleving wordt beleefd. Dit is weliswaar niet de rode, historische lijn die door deze bloemlezing loopt, maar wel een soort watermerk onder dit fraaie patchwork van teksten. Misschien is het de beste noemer om aan deze preken die evenmin als de bijbelboeken onderling weinig literaire eenheid vertonen, toch een soort eenheid te verlenen: die van een geloof in God dat langzaamaan de mens ontdekt, het goddelijke – het heil – in mens en schepping. Men ervaart steeds diepere mogelijkheden in zichzelf, en in een samenleving die om gerechtigheid schreeuwt. Transcendentie wordt herkend als de aanwezigheid van de Eeuwige in de andere mens, in 'meeleven' met de ander, in zorg en liefde die ons boven onszelf uittillen. Die ontwikkeling waarin 'eeuwig leven het nieuwe leven wordt zoals dat in Jezus verschenen is' (Tillich), krijgt een steeds groter plaats in deze prekenreeks. 'Misschien beginnen we toch te begrijpen dat de werkelijkheid niet anders is dan God,' roept Bultmann uit in een van zijn preken.

Religie en geloof

Groot probleem bij dit alles blijft uiteraard dat die werkelijkheid niet alleen transcendentie en mededogen uitstraalt, maar tevens deel blijft uitmaken van een natuur die, zoals Niebuhr dat verklaart, niet liefdevol maar 'meedogenloos' is. Ook Albert Schweitzer benadrukt dit verschil tussen 'de natuur' en 'de menselijke natuur' waarmee iets nieuws aan de hand is. Daarmee verschijnt ook, met name bij protestants-christelijke predikers, de bekende tegenstelling tussen religie en geloof: religie die van de natuur uitgaat en de heiliging daarvan nastreeft, en geloof dat die natuur overstijgt. Er zou uit dit boek een cursus theologie te distilleren zijn, hetgeen uiteraard niet de bedoeling is, hoewel het zonder theologie ook niet gaat. Beslissend is uiteraard de manier waarop in deze preken met de bijbel, met exegetische wordt omgegaan. Vanuit een geloofshouding die het woord Gods vooral beschouwt als van boven komend, en die op allerlei diepzinnige en ook speelse manieren, met symbolen en allegorieën, tracht dit woord een plaats te geven in de wereld van de mens, zien we zich een exegetische ontwikkelen waarin de bijbel vooral gezien wordt als de geloofsgetuigenis van mensen die op zoek zijn naar God en naar 'heil'. Het perspectief wordt omgekeerd. Die omkering, een vrucht van de Verlichting, waarvan Schleiermacher in dit boek de eerste getuige is, vindt een soort afsluiting in onze tijd met, bijvoorbeeld, de exegete Bultmann, van wie hier een preek is opgenomen waarin diens ideeën over de ontmythologisering van de wonderverhalen in de evangeliën nadrukkelijk aan de orde komt.

Maar het boek begint met twee preken van Origenes, meer illustratief dan inspirerend, uit de jaren 240 ongeveer, waarin we, in een uiterst fraai en ingenieus betoog rond het offer van Abraham, de hoofdlijnen aantreffen van veel waar het christendom van onze dagen weinig meer mee aan kan. Want Origenes ziet het heil van de mens hoofdzakelijk in het hiernamaals en vindt daarom ook dat 'de liefde voor God en de liefde voor het lichaam de strijd moeten aangaan'. Dit denken in tegenstellingen treffen we, honderdvijftig jaar later, nog sterker bij Augustinus, de meest diepzinnige en meest invloedrijke denker uit de Oudheid, die vanwege zijn ontdekkingsreizen in de menselijke geest ook vaak als uiterst modern overkomt. Helaas draait het bij Augustinus, hoe pakkend en zelfs ontroerend hij ook kan zijn, steeds weer uit, ook in de vijf preken in dit boek, op een denken in hoog en laag, hemel en aarde, goed en kwaad, weldenkenden en ketteren. De tegenstelling tussen natuur en bovennatuur, die verkondiging en theologie tot in onze dagen in de vervreemding voert, heeft zich dan ook vooral met Augustinus' denkbeelden gevoed. De enorme invloed van dit denken in het christelijke Westen – Augustinus' woord zal eeuwenlang even onaantastbaar zijn als het woord van de Bijbel – heeft waarschijnlijk voor onze hedendaagse geloofsbeleving meer negatieve dan positieve gevolgen gehad. De preken van Johannes Chrysostomus, zijn tijdgenoot in het oostelijke Constantinopel, zijn veel meer op eenheid en harmonie gericht. Ook hij werkt met tegenstellingen – welke predikant doet dat niet? – die echter niet van eigen makelij zijn, maar aan de bijbel ontleend, en die worden opgeheven in een oproep tot 'eenvoud' en saamhorigheid: 'Laten we dus mensen worden die grote aantrekkingskracht bezitten voor anderen,' besluit Chrysostomus zijn preek. Die anderen zijn in dit geval de Grieken en de Joden die volgens Paulus niets van de christelijke prediking begrijpen.

Tweeërlei mysterie

Predikanten en auteurs die het heil vooral in het hiernamaals situeren, blijken vaak vooral geïnteresseerd te zijn in het mysterie van de verlossing door kruis en verrijzenis, terwijl anderen, vooral in later tijden, die het heil van de mens in dit bestaan zoeken, meer geneigd zijn zich bezig te houden met het mysterie van de menswording. Ook dit is uiteraard een kwestie van accenten, het ene kan immers

niet bestaan of gedacht zonder het andere, maar toch, in dit boek zijn de predikers die het heil graag ver weg plaatsen, vooral, en op een vaak moeilijk invoelbare wijze, bezig met 'verlossing', en met kruis en lijden, waarbij het dagelijkse bestaan, het hier en nu van de gelovige als zondebok fungeert en wel erg veel aan waarde inboet. Dat geldt in dit geval ook voor Luther die de gelovigen tot 'het zaaigoed van de Here God' maakt, dat alleen levend wordt als het eerst is gestorven, en voor Calvijn die verklaart dat God in de hemel 'zijn kinderen verblijdt nadat hij hen op de wereld verdriet heeft gedaan'. Ook voor de Engelse priesterdichter John Donne, die in zijn prachtig treurige preek over de 'Tweekamp met de dood' – 'bevrijding van de dood, door de dood en in de dood' – de meest barokke beelden aan zijn toehoorders voorhoudt, en een morbide genoegen vindt in, bijvoorbeeld, 'het weerzinwekkend raadsel, de bloedschande, wanneer mijn moeder en mijn zuster en ikzelf één worm worden', in het zelfde graf... Zelfs Dietrich Bonhoeffer houdt pittige verlossingspreken en ziet zich in 1931 nog 'verdoemd onder het kruis' staan. Albert Schweitzer had twintig jaar eerder als zendeling in Afrika aan dezelfde theologie een andere, gemakkelijker in te voelen verkondiging verbonden. Hij zag in 'de zending één groot zoenoffer voor alle misdaden die ginds in naam van de christelijke naties begaan worden'. Paul Tillich doet direct na de Tweede Wereldoorlog een poging om aan deze traditionele, steeds weer herhaalde theologische ideeën over zonde en verlossing een nieuwe invulling te geven. Zonde wordt voor hem – en hij legt dit omstandig uit in een van zijn preken – 'de gescheidenheid van de mens van anderen, van zichzelf en van de grond van zijn bestaan'. Genade, verlossing van zonde daarentegen ziet hij als eenheid van leven, als 'de hereniging van het leven met het leven, de verzoening van het ik met zichzelf'.

Daarmee zijn we in feite beland bij de predikanten die vooral bezig zijn met menswording, met het leven van de mens hier en nu. Voor hen is het heil alleen dichtbij te vinden, in naastenliefde en gerechtigheid. Iets van die verschuiving in aandacht hebben we in deze bundel al gevoeld in een tekst van Bernardus, uit 1130 of 1140, een hartverwarmende preek over God als 'bruidegom van de ziel'. Waarin hij de ziel van een overleden vriend ondergedompeld ziet 'in de oneindige diepte van goddelijke goedheid, van overvloedige tederheid'. De mysticus Eckhart zal eenzelfde tocht naar binnen, naar de ziel ondernemen, ditmaal meer gericht op het verstand dan op het gevoel, maar met eenzelfde intensiteit. 'Zo zeker als ik weet dat ik een mens ben, zo zeker weet ik dat niets me zo nabij is als God (...) nabijer dan ik zelf ben.' Van Eckhart lezen we hier ook, als antwoord op de vraag 'Waarom leef je?' de befaamde uitspraak 'Ik leef graag'. Voor deze meest originele predikant in de bundel is er geen heil met een vergezicht. De Eeuwige is in onszelf te vinden. Zijn uitspraken lijken voorboden van de moderne, door zichzelf en eigen denkkracht gedragen mens.

Godsverduistering

De gelovige 'ik' van de zeventiende en achttiende eeuw, die de onrust en verwarring van de Reformatie voortaan als dagelijkse werkelijkheid ervaart, wordt geconfronteerd met een groeiende twijfel over veel wat onaantastbaar leek in de oude leer. In deze tijd van Godsverduistering wordt de Eeuwige vooral gezocht in het 'Uw wil geschiede' van het Onze Vader. Voortaan staan niet gevoel en verstand, maar de wil tot geloven en het verlangen om de wil van God te volbrengen voorop in de godsdienstige beleving. Dit religieuze ideaal dat de ontstane duisternis rondom God en het goddelijke tracht te trotseren, zoekt die wil ook steeds meer in het gezag van de kerkelijke autoriteiten die sedert de Reformatie met nadruk pretenderen namens de Eeuwige te mogen spreken. Niet alleen de Ignatiaanse spiritualiteit, die zo bepalend wordt voor de Contrareformatie, maar ook de

mystieke beweging die vanaf de zestiende eeuw met name in de Romaanse landen op gang komt, en waarin de mystieke nacht alomtegenwoordig is, worden door dit idee gedragen. Donne verkondigt al rond 1510 dat 'de meest wezenlijke eigenschap in Christus was dat hij een was met de wil van God', en in de preek van Bossuet over menselijke ambitie neemt deze als uitgangspunt een citaat van Augustinus in De Trinitate, volgens wie 'voor geluk twee dingen vereist zijn : kunnen wat je wilt, willen wat je moet'. De plaats van de kerk in deze spiritualiteit van de wil is ook in de negentiende eeuw nog altijd centraal bij Newman, van wie hier een preek is opgenomen met als titel 'Gods Wil, het doel van ons leven'. En hij roept daarbij zijn 'soldaten van Christus' op om 'toch te voelen dat [zij] een ziel hebben', die kan willen.

Dit soort spiritualiteit waarin de gelovig voor alles een 'ziel' is, een individu dat voelt, begrijpt en, vooral, wil, zal hierna steeds meer terrein verliezen. Een ziel is immers vooral bestemd voor de eeuwigheid en de moderne spiritualiteit houdt zich bij voorkeur bezig met het soort mens wiens binnenkant zich in de eerste plaats als bewustzijn, geweten manifesteert en dat bepaald wordt door de aanwezigheid van andere mensen met eenzelfde geweten, door de gemeenschap dus. Abraham Kuyper houdt in 1869 een preek over 'de vloek van het verstand', waarin hij niet moe wordt te herhalen dat het leven eerst komt, maar dan een leven dat 'niet op zichzelf staat, maar 'in gemeenschap met alle heiligen' geleefd wordt. Die gemeenschap wordt door Kuyper gelijkgesteld met de aanwezigheid, de 'aanblazing' van de Heilige Geest. Heel fraai werden dit soort ideeën veertig jaar eerder al ontwikkeld door Friedrich Schleiermacher die ook niet langer mediteert over de ziel, maar over 'het nieuwe leven' van de christen. Dromen over een verre toekomst worden door hem terugverwezen naar de 'nabijheid en de onmiddellijke tegenwoordigheid van ons leven hier', waarin Schleiermacher de werking van Gods Geest herkent. Dezelfde predikant zorgt tevens voor een van de hoogtepunten uit dit boek: een toespraak aan het graf van z'n negenjarig zoontje, waar in iedere regel verdriet meertilt en die de aanwezigen oproept om elkaar juist nu nog meer lief te hebben, en om te geloven in een eeuwig leven dat niet straks, maar juist nu plaats vindt: 'Laat in ons allen steeds meer de wijsheid rijpen,' zegt hij door zijn tranen heen, 'die in ieder aards en vergankelijk ding slechts het eeuwige ziet en liefheeft.'

Visioen van gerechtigheid

Het christelijk ideaal zweeft voortaan niet meer ergens boven de aarde, waar ook de ziel haar bestemming zou hebben, maar is deel van een door God gedragen dagelijks bestaan. Deze tijd rekent af met de zogeheten Voorzienigheid, Gods directe bemoeienis met de wereld en ons leven, waar we de eeuwen hiervoor zo graag in geloofden. Reinold Niebuhr noemt het, in een preek van rond 1950, 'de grote tekortkoming in de puriteinse erfenis'. Voor hem blijft er slechts 'in, buiten en boven alle tragische en verwarrende gebeurtenissen van de geschiedenis een hart van liefde dat voor ons klopt'. Er bestaat geen immanente God zonder transcendentie, maar voortaan staat de immanentie, het 'in' de geschiedenis voorop. Transcendentie is vóór alles het opengaan van de mens naar de gemeenschap. Het rijk Gods, het grote ideaal van het christendom, wordt steeds vaker een visioen van gerechtigheid in deze wereld. Alleen in dat perspectief ook kan lijden 'verlossend' werken. Op de vraag 'heeft Jezus het lijden gekozen?' antwoordt Huub Oosterhuis: 'Hij heeft het visioen gekozen', het visioen van gerechtigheid. 'Hij wist zich uitverkoren door het visioen. Hij zág het en was verkocht. En hij nam het lijden op de koop toe.' En hij voegt eraantoe: 'Het verhaal van Jezus' opstanding is de meest radicale verbeelding van het gelijk van het visioen.' Met dit soort hedendaagse verkondiging is het ideaal van het rijk Gods

inderdaad op aarde neergedaald, en zal daar waarschijnlijk niet zo snel meer van losraken.

Deze ontwikkeling is voorbereid door allerlei sociaal geëngageerde predikanten die zich manifesteren vanaf 1900. De samensteller heeft een aantal van hun teksten opgenomen, te beginnen met een preek van de eerste 'socialistische dominee', de Duitser Christoph Blumhardt. Deze doet echter in 1891 nog voornamelijk een oproep tot boetvaardigheid, terwijl de preek van Helmut Gollwitzer, in 1938, een week na de gruwelijke Kristalnacht – 'Wie zal er vandaag nog preken? (...) Waarom houden we tenminste niet onze mond?' – en die van de Deen Kaj Munk, op Nieuwjaarsdag 1944 tegen bezetting en Jodenvervolging, een directe aanklacht inhouden tegen de misdaden van de nazi's. Munk zal na deze preek zelfs gefusilleerd worden. De meest ontroerende passage in deze oorlogspreeken vinden we bij Gerrit Hartveld, die een verhaal van Elie Wiesel in zijn preek opneemt: 'In Auschwitz beraadslagen de rabbijnen met elkaar, en na diepgaand overleg veroordeelden zij plechtig God, omdat hij al die tijd in die hel zich niets van zijn volk had aangetrokken. En nadat ze hem veroordeeld hadden, hernamen zij hun lofzangen en gebeden.'

Een goede preek wordt bepaald door het retorisch talent van de predikant, en meer nog door de innerlijke vrijheid waarmee deze de Geest zijn of haar kansen geeft. Van de christelijke Drie-eenheid is het voortaan de Geest die het werk moet doen. God de Vader is sedert altijd de grote Afwezige, en de Zoon is hem daarin gevolgd. De geest daarentegen, de heilige geest – met of zonder hoofdletter – blijkt de levende aanwezigheid van het goddelijk mysterie onder de mensen te zijn. Waar Gods geest die voortbouwt op wat wij levenslust en ook erotiek zouden noemen, aanwezig is, verdwijnen aloude theologische tegenstellingen als transcendentie en immanentie, en zeker die tussen natuur en bovennatuur. Waar de geest is, ontstaat vrijheid en gaan de woorden van de bijbel en van de prediker licht en warmte uitstralen. Wie deze preekbundel leest, wordt er door getroffen dat de meest inspirerende teksten vaak die zijn waarin de Geest ook expliciet wordt genoemd of aangeropen. Bernardus vertelt bijvoorbeeld dat 'het Woord als Geest hetzelfde doet als het Woord als lichaam – van Jezus – in het evangelie'. Dat is helemaal het geval bij een baptistenpredikant als Charles Haddon Spurgeon, die een zeer fraai verhaal houdt over 'Het boek dat praat' en 'de bijzondere wijze waarop de Heilige Geest is verbonden met het woord van God'. Maar ook Friedrich Schleiermacher prijst de 'rijke en heerlijke' werking van de Geest, en Abraham Kuyper vraagt in dit verband aan zijn beminde gelovigen: 'Zou dat scherp vooropstellen van het leven van God in uw binnenste u beangstigen?' Ook bij Karl Rahner en Kornelis Heiko Miskotte staat de Heilige Geest centraal. Bij deze laatste 'rammelt Jezus ons in de Heilige Geest door elkaar en zegt: Houd eens op! Ge leeft aan uzelf voorbij, dwaas!'

Vechten met God

De vrijheid waartoe de Geest oproept is voor kerkelijke autoriteiten vaak reden tot bezorgdheid geweest. Voor Rome zijn preken eeuwenlang ook oproepen tot gehoorzaamheid geweest. Dat soort prediking is hier terecht gemeden. In deze bundel is met succes gezocht naar teksten die van het tegendeel getuigen. Hier wordt de Geest, waarvan wij volgens Paulus de tempels zijn, steeds meer de enige goddelijke instantie die de duisternis waarmee het mysterie van leven en dood is omgeven, kan doen oplichten. Het aardige daarbij is dat die Geest ook aanzet tot vragen en zelfs vechten met God. De meest aansprekende predikanten zijn vaak zij die het gevecht met hun God aangaan, en daarbij eigen twijfels en kwetsbaarheid tonen. De verhalen over Abrahams offer, Jakobs gevecht met de engel of 'Jezus' angst in de Hof van Olijven vormen daartoe een welkome aanleiding. Origines doet

het al, en Luther natuurlijk, en in onze tijd Dorothee Sölle, heel nadrukkelijk. Maar eigenlijk is dat waar voor iedere goede preek, ook in deze bundel. Het mysterie, hoe lichtend en hartsverwarmend vaak ook, blijft immers mysterie. Duisternis, lijden en pijn maken er onvermijdelijk deel van uit. Het menselijk gemis en het verlangen dat eruit voortkomt, blijven in wezen hetzelfde. We beleven ze echter, en daarvan getuigt een boek als dit, iedere tijd weer anders en we verwoorden ze ook in een veranderende taal. Veel in al die taaluitingen van het verleden kunnen we nog altijd lezen en genieten, omdat we er de onrust van onze eigen vragen en verlangens in herkennen. Daardoor worden ze in feite tot een soort aansporing om in onze tijd van ontkerkelijking en ontmythologisering een nieuwe geloofstaal te vinden als antwoord op de nooit aflatende vraag naar heil. Want één ding lijkt duidelijk: het heil zal altijd komende blijven. En predikanten zullen over de oude verhalen steeds weer in een nieuwe taal moeten spreken. Aan het einde van dit mooie boek kan de lezer alleen maar hopen dat dit zal gebeuren door mannen en vrouwen met dezelfde geestkracht en hetzelfde talent als die waarvan de stemmen in deze bundel getuigen.

Van God gesproken. De mooiste preken sinds de Bergrede. Bijeengebracht door Jaap H. van der Laan - Vesuvius, Amsterdam 2007

uit: Roodkoper, 12e jaargang, nummer 5 – januari 2008